

ЕКОНОМІКА

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

*Руженський М. М.
Інститут підготовки кадрів державної
служби зайнятості України*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ: ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ

У статті окреслено теоретико-методологічні засади дослідження проблем соціального захисту населення в трансформаційній економіці.

***Ключові слова:** соціальний захист, трансформаційна економіка, соціальні ризики, економічні ризики, постсоціалістичні країни.*

Трансформації, пов'язані з переходом від адміністративно-командної економічної системи до ринкової, породили значну кількість проблем теоретичного та прикладного характеру в сфері соціально-економічних відносин. Однією з них є розробка теоретико-методологічних засад соціального захисту населення в умовах утвердження ринкових відносин в постсоціалістичному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що вагомий внесок у розробку теорії соціального захисту населення внесли вітчизняні вчені Н. Абакумова, С. Бандур, Н. Борецька, В. Геєць, І. Гнибіденко, Т. Заяць, А. Колот, М. Кравченко, Е. Лібанова, О. Новікова, А. Поручник, російські науковці Є. Агранова, А. Зубкова, В. Кулікова, Н. Римашевська, В. Роїк та інші. Значні надбання в розробці теоретико-методологічних засад соціального захисту населення в ринковій економіці мають західні вчені І. Беверідж, Е. Денісон, Дж. Блау, М. Мюллард, П. Страйкер та інші.

Однак, незважаючи на велику увагу вітчизняних і зарубіжних науковців до проблем соціального захисту населення, значне коло питань теоретичного та методологічного плану утвердження цього суспільного інституту в умовах трансформації адміністративно-командної системи господарювання в ринкову залишається поза їх увагою. Доводиться констатувати, що до цього часу в економічній теорії відсутня концептуально цілісна теоретико-методологічна база дослідження соціального захисту населення як невід'ємного елемента соціально-економічних відносин.

Мета статті полягає в подальшому визначенні теоретико-методологічних засад утвердження системи соціального захисту населення як складової ринкової економічної системи в постсоціалістичних країнах.

Зв'язок економічних категорій з відповідними соціально-економічними відносинами має місце протягом всього терміну їх існування. З позицій наукової думки, котра сформувалася нині, соціальний захист населення належить до категорій, котрі є складовою соціально-економічних відносин суспільства. В цьому статусі він охоплює визначене, відносно самостійне коло відносин. Основними агентами останніх є окремі індивіди, домогосподарства, підприємства (фірми), політичні партії, громадські та благодійні організації, спонсори, різноманітні фонди, держава з її інституціями, суспільство в цілому.

Відносини, які відображаються за допомогою категорії “соціальний захист населення”, поряд із загальною спрямованістю, котра визначається панівною формою власності мають свій власний зміст. Вони формуються в процесі взаємодії економічної і соціальної сфер суспільного буття, а їх функціонування і розвиток спрямовані на забезпечення гарантованої державою можливості задовольняти фізіологічні та соціальні потреби людей, реалізувати їх інтереси в обсягах необхідних для підтримки добробуту окремих осіб, домогосподарств, верств і прошарків населення.

Зрозуміло, що досягнення цієї суспільної мети потребує задіяння продуктивних сил на потреби розвитку матеріального виробництва. Результати такого задіяння значною мірою визначаються тим наскільки досконалим є спосіб поєднання безпосереднього працівника із засобами виробництва, а також залежить від узгодження економічних інтересів суб'єктів матеріального виробництва, забезпечення на цій основі їх здатності до спільних дій та мотивації до високопродуктивної праці. Тому закономірним є те, що відносини соціального захисту населення ґрунтуються на функціонуванні і розвитку матеріального виробництва. Останнє є важливою рисою соціального захисту населення як категорії соціально-економічних відносин, хоча вона відображає тільки одну з його характеристик в розгалуженій системі цих відносин.

Для підтримки добробуту членів суспільства на певному рівні вироблені матеріальні й духовні блага мають споживатися. Але для цього їх необхідно попередньо привласнити. Останньому передують привласнення засобів виробництва, котре породжує особливі взаємовідносини між людьми, що кореспондуються зі ставленням до засобів і результатів виробництва як до своїх або чужих. Мається на увазі відчуження або більш тісне поєднання працівника із засобами виробництва, кількісні і якісні параметри яких є умовою участі людей у суспільному виробництві матеріальних благ та їх подальшому використанні. Безперечно, система відносин власності набагато складніша, їй як і іншим економічним категоріям притаманна внутрішня суперечливість. Вона проявляється як в самому змісті відносин власності, так і суперечностях між змістом і формами прояву, між самими формами, в тому числі не тільки економічними, але й правовими, в яких закріплені економічні відносини.

Підхід до трактування відносин власності з позицій механізму поєднання працівника із засобами виробництва дозволяє уявити не тільки визначальну роль матеріального виробництва у забезпеченні соціального захисту населення, а й зрозуміти процеси пов'язані з його функціонуванням і розвитком, котрі відбуваються

на інших стадіях суспільного відтворення. Мається на увазі та обставина, що відносини безпосереднього виробництва визначають характер наступного використання створювальних суспільством матеріальних благ, тобто відповідних відносин розподілу.

В контексті нашого дослідження слід мати на увазі декілька обставин. Перш за все, перебування матеріальних благ у власності суб'єктів господарювання з можливістю використання та розпорядження ними робить їх обмеженими для решти членів суспільства незалежно від того, в якому кількісному співвідношенні вони перебувають по відношенню до потреб. Безпосередньо розподіл результатів суспільного виробництва визначається доходами, якими притаманна диференціація, і, природно, неоднаковий рівень забезпечення матеріальними і духовними благами та їх споживання окремими групами, прошарками та верствами населення.

Отже, доходимо висновку, що диференціація доходів, рівень добробуту окремих соціальних верств, груп і прошарків населення визначаються відносинами власності. Останні впливають і на інші аспекти відносин, розподілу і перерозподілу, пов'язаних з соціальним захистом населення.

В кожному суспільстві існування обмеженості матеріальних і духовних благ для суб'єктів суспільного виробництва доповнюється наявністю прошарків населення, котрі залишаються поза межами прямого розподілу результатів виробництва. Поскільки в основі соціального захисту населення лежить такі моральні засади його функціонування і розвитку як чуйність, співчуття, справедливість, людяність, благодійність, котрі націлюють людину на підтримку собі подібних у випадку, коли вона в силу об'єктивних обставин не в змозі забезпечити власне існування, то держава за допомогою механізмів перерозподілу результатів виробництва спрямовує їх на потреби соціального захисту таких осіб.

Входження людини у систему соціально-економічних відносин вирішується шляхом соціалізації особи, що включає засвоєння нею суми знань, оволодіння певними навичками до праці, соціальними і культурними цінностями тощо. Воно передбачає і споживання суспільних товарів.

За ринкової економіки суспільні товари, які задовольняють потреби всіх членів суспільства в цілому, мають дві основні властивості: по-перше, їх використання не можна обмежити, що визначається несуперництвом у споживанні; по-друге, обмеження доступу споживачів до таких товарів неможливе або неефективне через їх загальнодоступність.

Несуперництво в споживанні породжує наявність у суспільстві осіб, які бажають скористатися благами, але нездатні за них платити. З позицій загальносуспільних інтересів та оптимального використання ресурсів у цій ситуації такі суспільні блага мають надавати людині безкоштовно на основі перерозподілу результатів суспільного виробництва. Вони використовуються комплексом інститутів дошкільного виховання, освіти і професійної підготовки, охорони здоров'я, послуги яких належать до суспільних товарів особи і суспільства в цілому.

Життєдіяльність окремої особи, функціонування і розвиток суспільного виробництва супроводжується соціальними та економічними ризиками. В контексті нашого дослідження виходимо з того, що розвиток соціально-економічних відносин

характеризують категорії невизначеності, конфліктності інтересів, відсутності вичерпної інформації на момент прийняття відповідних рішень. Найбільш дієвим чинником в цих відносинах є невизначеність, котра породжується індетермінованістю таких економічних процесів як науково-технічний прогрес, природно-кліматичні явища. Важко передбачити зміну кон'юнктури ринку, смаки і уподобання споживачів тощо. Для суб'єктів підприємницької діяльності досить часто доцільніше використовувати неповну інформацію, ніж витратити час і кошти на збір більш достовірної інформації [1, с. 3]. Дія цих чинників є об'єктивною та постійною в системі соціально-економічних відносин і має як позитивні, так і негативні наслідки.

Негативною стороною ризику є економічні та соціальні втрати, які несуть окремі особи, прошарки населення, що погіршує їх добробут. Останнє може привести до деградації особи, породити соціальну напругу в суспільстві тощо. Забезпечити зменшення негативних наслідків економічного й соціального характеру від ризиків можна на основі механізму перерозподілу результатів суспільного виробництва, що матеріалізується в соціалізованих фондах або трансферних платежах. Необхідною передумовою формування соціалізованих фондів та їх використання для подальшого захисту населення є зацікавленість працівників і роботодавців в передачі в них частини результатів виробництва, котрими вони володіють і розпоряджаються.

На основі викладеного доходимо висновку, що в ринкових умовах з допомогою основних форм розподілу за результатами праці, за власністю, за соціальними трансфертами, за соціалізованими фондами встановлюється частка, яку привласнюють і споживають окремі особи, соціальні групи і класи у створених ними результатах виробництва у вигляді валового внутрішнього продукту. Ці форми є потенційними носіями гарантованого соціального захисту населення.

В процесі розподілу національного доходу на фонди нагромадження і споживання закладаються економічні основи функціонування системи соціального захисту населення. Визначення основних параметрів цього процесу дозволяє реалізувати головну умову розподілу матеріальних благ в ринковій економіці: пропорційну залежність величини індивідуального доходу від ефективності функціонування всіх суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях економічної системи.

Слід зауважити, що в умовах трансформаційної економіки різноманітні форми розподілу повинні спрямовуватись на соціальний захист населення та забезпечувати безпосередній зв'язок з кінцевими результатами суспільного виробництва – створеною і реалізованою вартістю. Одержання матеріальних благ понад гарантований суспільством мінімум можливе за умови збільшення кількості і якості праці. Недотримання такої залежності привело б до порушення принципу “зворотного зв'язку” між мірою праці і мірою споживання, а в кінцевому підсумку і до порушення пропорцій суспільного виробництва.

Водночас слід мати на увазі, що перш ніж розподіляти й перерозподіляти результати суспільного виробництва у вигляді фінансових ресурсів, матеріальних і духовних благ їх необхідно продукувати. Тому утвердження функціонування і розвиток ефективної системи соціального захисту населення можливе лише при збільшенні виробництва знов створеної вартості, а потім її розподілі і перерозподілі.

Одним з найважливіших засобів забезпечення економічних засад соціального захисту населення є його зайнятість, яка тісно пов'язана з такими сторонами соціально-економічних відносин суспільства, як створення валового внутрішнього продукту, заробітна плата, сімейні доходи, прибуток, мобільність капіталу і робочої сили, загальноосвітня і професійна підготовка кадрів, структура економіки, нагромадження і споживання, самореалізація особи, її соціальний статус. Саме продуктивна зайнятість працездатних створює матеріальні й фінансові передумови соціальної захищеності всіх членів суспільства. Адже величина валового внутрішнього продукту, а отже й можливості визначити достатній рівень соціальної захищеності в натуральному і вартісному виразі в кожному суспільстві залежать від маси праці, застосовуваної у виробництві.

На цьому доцільно наголосити у зв'язку з тим, що в умовах трансформації соціально-економічних відносин в свідомості українського населення досить швидко укорінюється байдужість до трудової діяльності, неповага до професіоналізму. Поняття “зробити річ” стало архаїчним. Натомість на перший план вийшло поняття “відпочивай”.

В умовах глобалізації світо господарських зв'язків простором на якому розгортається сучасна і майбутня конкуренція все більше стає передовсім розум людини та плоди її інтелектуальної діяльності. За цих умов стає зрозумілою нагальна необхідність примноження надбань людського капіталу в трансформаційній економіці. Останнє диктується тим, що постіндустріальний етап цивілізаційного розвитку характеризується домінуванням інформаційно-інтелектуальних технологій з одночасним зростанням ролі людського фактора в суспільному відтворенні, що забезпечує соціально-економічний прогрес в розвинених країнах світу. Це спричиняє високі вимоги до освіти, стану здоров'я, професійної підготовки, здатності переносити великі фізичні та психологічні навантаження і водночас до креативної діяльності працівника, тобто до нагромадження якісних ознак людського капіталу. Зазначені властивості визначальною мірою формуються під впливом, якісної, високорезультативної системи соціального захисту населення, який став дієвим фактором економічного зростання та суспільного прогресу.

З огляду на це вектор трансформаційних перетворень в системі соціального захисту населення України має спрямовуватись на забезпечення здатності її людського капіталу до конкуренції з економічними системами інших країн. Воно можливе за умов надання пріоритетності розвитку соціальній сфері, галузі якої повинні змінюватись в якісному вимірі, а не орієнтуватись на неякісне виконання деяких функцій системою соціального захисту населення. Державна політика у сфері зайнятості населення повинна зосереджуватись не тільки на працевлаштуванні, професійній орієнтації та професійному навчанні, сприянні створенню нових робочих місць, а й на адаптації працівників до реалій ринкових відносин на ринку праці з їх конкуренцією, змагальністю та креативністю.

Представники різних напрямів економічної та соціологічної думки відзначають взаємозумовленість соціального захисту й зайнятості населення як складових соціально-економічних відносин і вважають їх центральними проблемами в сучасному суспільстві. Для останнього небезпечними є не прояви недостатньої соціальної

захищеності людей, не саме безробіття, а брак механізмів їх регулювання й забезпечення. З усвідомленням цих обставин соціальний захист і зайнятість населення в сучасних економічних системах віднесені до основних об'єктів соціальної політики держави.

Мірою всіх речей і відносин суспільного буття є людина. У зв'язку з цим доречно підкреслити, що нині особливої ваги набуває проблема утвердження такого типу соціально-економічного розвитку вихідною і кінцевою метою якого стала людина з усіма її потребами. "Основна мета – зазначав один теоретиків Римського клубу А. Печей, – досягти того, щоб людина відповідала своїй високій ролі головного героя у новому столітті. Це означає, що ... необхідно, щоб абсолютний пріоритет належав розвиткові людини" [3, с. 92]. Визначальна роль в досягненні цієї мети належить соціальному захисту населення.

З огляду на це основоположною ідеєю дослідження соціального захисту населення при будь-якому типі суспільного устрою має бути людиноцентричний підхід у поєднанні з врахуванням соціально-індивідуалізованого стану людини. Маються на увазі її економічні і соціальні інтереси, конкретна життєва ситуація в якій перебуває людина. Така система має враховувати місце людини в загальному процесі відтворення природи і суспільства та забезпечувати соціальну збалансованість між особистими устремліннями особи і реальними соціальними та економічними можливостями суспільства. Це є важливою умовою формування соціального самопочуття окремої людини, верств, прошарків, класів і суспільства в цілому. З огляду на останнє невід'ємною складовою функціонування соціального захисту в постсоціалістичному суспільстві є аналіз соціального, економічного та інформаційного простору людини, постійний моніторинг змін в них.

Системний підхід, як складова методологічних засад дослідження соціального захисту населення в трансформаційній економіці, потребує уникнення притаманного окремим наукам підходу до вивчення людини у якості конкретного парцилярно виокремленого об'єкта аналізу для котрого (групи, суспільства в цілому) механізми управління обґрунтовуються соціальними процесами. Тим самим соціальний простір ніби розчленовується на ізольовані не пов'язані між собою життєві ситуації [4, с. 4]. В такому випадку поза увагою дослідників залишається тісний зв'язок та взаємодія між економічним й інформаційним простором буття людини, з одного боку і соціальним – з іншого, виникає розрив між окремими сторонами її відтворення. Останнє являє собою цілісну єдність всіх притаманних людині та суспільству характеристик й породжує цілісність соціальних об'єктів. Отже, в загальнометодологічному контексті система соціального захисту населення має формуватись, функціонувати і розвиватись, охоплюючи увесь життєвий шлях людини.

Висновки та пропозиції. Успішному здійсненню трансформації системи соціального захисту населення є його трактування як складової формування соціально-економічних відносин в ринкових умовах. Для останніх притаманна залежність соціального захисту населення від відносин власності та притаманних їм відносин розподілу. Внутрішня суперечливість останніх породжує диференційований доступ до матеріальних та духовних благ і відповідний цьому стан добробуту населення. Обмеженість матеріальних і духовних благ доповнюється соціальними й

економічними ризиками, настання яких приводить до матеріальних втрат, що погіршує добробут населення. Функціональне призначення соціального захисту населення за таких умов полягає у протидії цим негативним соціально-економічним процесам за допомогою форм розподілу за результатами праці, за власністю, соціалізованих фондів та соціальних трансфертів.

В трансформаційній економіці соціальних захист населення за своїм змістом має бути людиноцентричним. В теоретичному і практичному аспекті слід відмовитись від акцентування уваги на витратному характері його заходів ігноруванні тієї обставини, що такі витрати є інвестиціями в людський капітал, котрий перетворився у вирішальний фактор інноваційної моделі розвитку економіки у розвинених країнах світу та ставлення до цього як непродуктивної складової економічної системи постсоціалістичних країн.

Використані джерела:

1. *Витлінський В. В.* Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику. – К. : Деміур, 1996. – 212 с.
2. Теории прибавочной стоимости (IVтом “Капитала”), часть III. – К. Маркс и Ф. Энгельс. соч., Т. 26, ч. III. – М. : Издательство политической литературы, 1964. – 674 с.
3. *Pescei A.* Global Modellind for Aumanity // Futurec. – 1982. – April. – Vol. 14. – № 2. – P. 90-98.
4. *Бондарь И. К.* К вопросу концепции социальной защиты // Социальная защита населения в условиях рынка : сб. науч. тр. – К. : НИЭИ Министерства экономики Украины, 1992. – 127 с.

Ruzhenskiy N. M. Социальная защита населения в трансформационной экономике: теоретическое осмысление проблемы.

В статье очерчены теоретико-методологические основы исследования проблем социальной защиты населения в трансформационной экономике.

Ключевые слова: *социальная защита, трансформационная экономика, социальные риски, экономические риски, постсоциалистические страны.*

Ruzhenskiy N. M. Social defence of the population in the transformational economy: theoretical comprehension of the problem.

In the article are outlined the theoretic and methodological bases of the researched problems of the social defence of the population in the transformation economy.

Key words: *Social defence, transformational economy, social risks, economic risks, post-social countries.*

Ковальчук Н. П.
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини “Україна”

**РЕГУЛЯТОРНІ ЗАСАДИ МІНІМІЗАЦІЇ
МАКРОЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ**

У статті розглядаються регуляторні механізми мінімізації макроекономічних ризиків у глобалізаційних умовах. Показано, що у посткризовий період більшість країн посилює нагляд і контроль за фінансовими ринками з метою запобігання системним ризикам.